

Zofia Abramowicz
(Białystok)

SPOSOBY NOMINACJI KOBIEŃ
W KSIĘGACH METRYKALNYCH
ŻYDÓW BIAŁOSTOCKICH I TYKOCIŃSKICH

Zachowane w Archiwum Państwowym w Białymstoku księgi metrykalne urodzin, ślubów i zgonów dostarczają bogatego materiału do analizy zwyczaju nazewniczego stosowanego na Podlasiu przez miejscową diasporę. Dokumenty sporządzano zgodnie z panującym zwyczajem i wymogami urzędników stanu cywilnego w zależności od okresu historycznego. Najstarsze księgi metrykalne pochodzą z 1826 roku i dotyczą ludności żydowskiej Tykocina. Najstarsze księgi białostockiej diaspory obejmują wpisy dotyczące urodzeń z 1835 roku. Często są to metryki odtwarzane w okresie późniejszym. Metryki tykocińskie z 1826 i 1827 roku sporządzano w języku polskim, zaś metryki białostockiej ludności z lat 1835–1877 – w języku rosyjskim. Metryki polskie mają formę narracyjną:

„Działo się to w Mieście Tykocinie siódmego Maia Tysiąc Osmset dwudziestego siódmego roku o godzinie drugiej po południu stawił się Herszko Meierzohn Lat trzydzieści sześć mający kupiec tu w Tykocinie zamieszkały, w obecności Jacoba Fiszela Meierzohn Kupca lat czterdzieści cztery, y Szapszy Herszkowicza Szkolnika lat 56 mającego, y obrzezał nam Dziecię Płci Męskiej urodzone tu w Tykocinie dnia szóstego Maia rano, z jego Małżonki Małki z Chaimowiczow lat 30 mającey. Dziecięciu temu na obrzędzie Religijnym nadane zostało imię Szmóył. Akt ten stawającemu y świadkom przeczytany przez Oyca wraz z świadkami podpisany został.

Fryd .....Urząd. Stanu Cywilnego

Jacob Fiszel Meierzohn

Znaczy Szapsa Herszkowicz” (Tykocin. Akta urodzeń i zgonów 1827 r.)

Metryki gminy białostockiej sporządzano według zasad obowiązujących w zaborze rosyjskim. Mają formę tabelaryczną. Najważniejsze informacje dotyczące urodzin, ślubów lub zgonów zapisywano w rubrykach. Na przestrzeni lat tabele były modyfikowane, zapisy upraszczano, podając tylko najistotniejsze informacje. Wpisy w poszczególnych rubrykach nie są jednakowe. W zależności od urzędnika, przepisów, a zapewne także i od wykształcenia oraz sprawności językowej samych zainteresowanych mogą różnić się w bardzo istotny sposób. Niemniej jednak i jedne i drugie akta stanu cywilnego dokumentują podstawową prawdę o antroponomii kobiecej: zawsze jest ściśle związana z antroponomią męską i zawsze występuje w jej cieniu. Stosunek do kobiety w bardzo ważnych przecież metrykach w dużej mierze zależy od charakteru sporządzanego dokumentu. Aby wyciągnąć wnioski o roli i miejscu kobiety w rodzinie w kontekście jej antroponomii warto prześledzić sposoby jej nominacji w aktach urodzeń, ślubów i zgonów.

Narodziny i nadanie imienia są ważne w życiu każdego człowieka. Zgodnie z prawem żydowskim życie zaczyna się w chwili narodzin. W związku z narodzinami dziecka w kulturze żydowskiej podczas najbliższego czytania w synagodze przysługuje ojcu zaszczyt aliji, tj. odczytania specjalnego błogosławieństwa z Tory. Ojciec dziecka recytuje błogosławieństwo za zdrowie matki i dziecka. Jeśli dziecko jest płci żeńskiej nadaje także imię. Imiona chłopcom nadawane są ósmego dnia po narodzinach podczas uroczystości brit mila (rytuału obrzezania). W kulturze żydowskiej niezwykle ważne jest urzędowe imię hebrajskie. Jest ono przywoływane podczas żydowskich uroczystości. Właściwa forma hebrajskiego imienia składa się z trzech elementów. Dla chłopców formuła zawiera: imię dziecka + ben 'syn' + imię ojca. Hebrajskie imię żeńskie również składa się z trzech elementów: imię dziecka + bat 'córka' + imię ojca. Przy nadawaniu imion dzieciom nie istnieją ograniczenia natury religijnej, bowiem imionom nie przypisuje się głębszych znaczeń religijnych. Ponieważ hebrajskie imię nie musi mieć hebrajskiego rodowodu, dzieci mogą otrzymywać po urodzeniu imiona powstałe w języku jidysz lub imiona lokalne, będące w użyciu na danym terenie. Często są to imiona w formach skróconych, deminutywnych, przekształcone pod wpływem dialektów i języków urzędowych.

W związku z rytuałem nadania imienia w kulturze żydowskiej akta urodzeń dzieci dzielą się na dwie grupy:

1. Akta urodzeń dzieci, które otrzymały imię na obrzędzie religijnym.
2. Akta urodzeń dzieci martwo urodzonych i zmarłych tuż po urodzeniu, tzn. do momentu nadania imienia.

W aktach urodzeń dzieci, które otrzymały imię na obrzędzie religijnym odnotowuje się większą dbałość o identyfikację osoby w tykocińskich doku-

mentach sporządzanych w formie narracyjnej. Dziecko w metrykach tykocińskich posiada imię, wymieniane jest imię/imiona ojca i jego patronim, który często pełni także funkcję nazwiska. Jeżeli rodzina już używała nazwiska zwyczajowego także ono występuje w formule identyfikacyjnej osoby. Metryka urodzenia zawiera także informację o zawodzie ojca, miejscu urodzenia dziecka lub zamieszkania rodziny oraz antroponim matki zazwyczaj składający się z imienia/imion oraz formacji rodowej (formacja patronimiczna ojca w dopełniaczu liczbie mnogiej z przyimkiem *z*, np.: *Mindla z Berkowiczow*. Porównajmy wpisy w wybranych metrykach:

(...) stawił się Gerszon Herszkiewicz Herszberg, Mieszczanin tu w Tykocinie zamieszkały(...) w obecności Dawida Fiszkowicza Miastkiewicza Mieszkańca z Tykocina oraz Szpasy Herszkowicz Choroszuchy Szpitalnika i okazał nam Dziecię urodzone ... **z Jego Małżonki Sory z Lewinowiczow** lat 36 mającej Dziecięciu nadane zostały imiona Hersz Dawid (U 1827, 4); (...) stawił się Szłoma Jasielowicz Raygrodowicz Kramarz tu w Tykocinie zamieszkały (...) okazał nam Dziecię (...) urodzone **z Jego Małżonki Itki z Moszkowiczow** lat 33 mającej (...) nadane zostało imię Beyla (U 1827, 6).

Najstarsze metryki białostockie z czasów przynależności Białegostoku do Cesarstwa Rosyjskiego mające formę tabelaryczną charakteryzuje duża różnorodność identyfikacyjna rodziców dziecka. Jeśli antroponimia ojca jest wyraźnie uporządkowana i podporządkowana rosyjskiej formule identyfikacyjnej: Imię + patronim syntetyczny na -owicz/-ewicz + nazwisko, np. *Абе Шломович Курьянски*, to w wypadku identyfikacji matki panuje jeszcze chaos. W rosyjskich aktach urodzeń jest znacznie większa różnorodność form odnoszących się do kobiety-matki. Do metryki są wprowadzone informacje:

- a. imię + patronim syntetyczny + nazwisko rodowe matki:
Абе Шломович Курьянски Пеша Мошковна Шиф сын Нахман (U 1858, 25); *Абрам Бениаминович Брауда из местечка Свислоца жена Мера Мордковна Слободская сын Герш* (U 1875, 31); *Абрам Бениаминович Брауда, Мериам Маркус Мордковна Слободская сын Соломон* (U 1877, 45); *Абрам Давидович Гольдштейн из Сувалк Хана Мошковна Кац сын Ицко* (U 1860, 7); *Абрам Шлиомович Гальперн, Малка Михелевна Котович сын Мордух-Михель* (U 1877, 45);
- b. imię + patronim analityczny na bazie imienia i nazwiska w formie dopełniacza lub w formie nieodmiennej:
Абель Лейбович Когон жена его Эстер дочь из Нотка Капитника дочь Лейбе Мейте (U 1866, 6); *Абрам Герцкович Керцмер жена его Лея дочь Меер Еля Зильберблят купец из г. Белосток дочь Гите Маши* (U 1863, 61);

- c. imię + patronim syntetyczny lub analityczny na bazie imienia i nazwiska + miejsce urodzenia matki lub pochodzenia / zamieszkania jej rodziny:
Абель Хацкелиович Лурие Смотритель в Еврейском училище, из г. Вильно жена его Гента дочь Гилела Левинзона из г. Ковно сын Лейб (U 1864, 87); Абрам Арон Иоселиович Вальдман из город Вильно жена его Рохля дочь Шлиомо Фрейдкина обыватель из г. Белосток сын Алтер (U 1865, 55); Бер Исраелович Розинь Люблинской Губ. м. Мезерич жена его Хана Иселовна Рабиновичовна из г. Белостока сын Шевел Абрам (U 1862, 77);
- d. imię + patronim syntetyczny:
Абель Мордкович Маковский торговец жена его Фейга Елиовна сын Мордко Айзык (U 1872, 6); Абрам Айзык Шлиомович Левко торговец жена его Голда Лейбовна сын Пинхос (U 1871, 21); Абрам Янкелиович Портной из м. Бодьки жена Ривка-Лея Абрам-Гершовна сын Манис (U 1875, 4);
- e. Imię + patronim analityczny:
Арон Гершович Гульник жена его Фейги дочь Шмуеля Давида малоторговчик из г. Белосток дочь Хаши (U 1864, 88);
- f. imię/imiona + deskrypcja odmiejscowa:
Абрам Мовшович Юхновецкий жена его Бейле Рохля из г. Белостока сын Нохум (U 1866, 3); Абрам Мовшович Васильковский жена его Эстер из г. Белосток дочь Хая Соре (U 1865, 64); Абрам Нафтулиович Перельштейн Хая Лея из м. Сельц сын Ицко (U 1848, 3);
- g. tylko imię/imiona:
Абе Шаиович Гливне жена Фейге Служитель из г. Цехановца сын Берко (U 1866, 106); Абрам-Айзык Левки торговец жена Голда Фейга сын Мовшо-Арон (U 1869, 30); Абрам Елиосович Бубрик – Шифра сын Меер (U 1861, 69); Абрам Яновский жена его Рохля сын Давид (U 1871, 11); Алтер Лейбович Спевак из Семятича жена Фрушка сын Шмуль-Файвель (U 1875, 24);
- h. bez nazwy osobowej matki:
Абрам Иосель Бениаминович жена его из г. Белосток сын Шмуел (U 1863, 32); Арон Закейм лавочник жена дочь Хая (U 1869, 11); Арон-Овша Хонелиович Шапира купец жена его сын Давид (U 1872, 19);

Nieco inaczej odbywa się identyfikacja dzieci martwo urodzonych oraz noworodków zmarłych jeszcze przed nadaniem imienia. Akta urodzeń tych dzieci bez względu na płeć sporządzano z pominięciem imienia. Identyfikacja dziecka w metrykach rosyjskich odbywała się poprzez odniesienie do ojca,

w rzadkich przypadkach do obojga rodziców lub tylko matki. W zaborze rosyjskim stosowano w takich wypadkach formuły:

- ребенок (ребенка, ребеничи ...) без имени от...
- мертворожденный (-ая) от...
- неживо рожден мужского /женского пола...
- сын/дочь умер (-ла) до наречения имени...
- сын/дочь без имени умер (ла) на второй...седьмой день от рождения...
- нейфел из...
- новорожденное от...

W aktach urodzeń dzieci martwo urodzonych i zmarłych noworodków występuje:

- a. tylko antroponim ojca (najczęściej):
*Мертво рожденный от **Бениамина Хосида*** (U 1875, 17); *Мертво рожденный от **Берка Новыка*** (U 1875, 17); *Мертво рожденный от **Бессрочно отпускнуго рядоваго Янкеля Лейбовича*** (U 1871, 62).
- b. nazwy osobowe obojga rodziców:
Бениамин Пешанкес жена Хая-Райна** Ребенок без имени умер на 2 день от рождения* (U 1875, 18); *Выкидыш женскаго пола от **Меера Рабиновича и жены его Ципы (U 1872, 42);
- c. tylko antroponim matki: pojawia się w wyjątkowych wypadkach, zazwyczaj wtedy, gdy ojciec jest nieznan lub dziecko pochodzi z nieprawego łoża:
*мертворожденный от **еврейки Нехи*** (U 1875, 17); *мертворожденный от **еврейки Стиры*** (U 1871, 29); *мертворожденный **Сорою Сегал** (вне брака)* (U 1877, 16); *мертворожденный **еврейкою Сорою Елиовною Ейн*** (U 1872, 78); *мертворожденный от **еврейки Баши Сольницкой*** (U 1871, 49);

Chociaż przeważają w aktach urodzeń wpisy z podaniem nazw osobowych obojga rodziców, to jest duża dowolność i różnorodność identyfikacyjna. W metrykach urodzeń mogą wystąpić:

- a. tylko imiona rodziców:
***Мовша** жена его **Малка-Лея** сын без имени умер на седьмой день от рождения* (U 1874, 3);
- b. imię i nazwisko ojca + imię matki:
*Мертворожденный от **Ицки Хоровскаго и жены его Шейны*** (U 1871, 6); ***Ицки Шохета и жены его Дрезель*** (U 1871, 16); ***Абрам Айзеништат, Шпринца** дочь умерла до наречения имени* (U 1877, 31); ***Абрам Бедер** жена его **Лея** сын без имени* (U 1877, 13);

- c. imiona rodziców i nazwisko w liczbie mnogiej:
 мертворожденный от **Арона и Енты Супругов Мазуров** (U 1875, 3);
 мертворожденный от **Лейзора и Соры супругов Готлибов** (U 1875, 7);
- d. pełne antroponimy obojga rodziców zgodnie z rosyjskim zwyczajem nominacyjnym (imię + patronim + nazwisko):
Герш Елиович Зута торговец жена его **Хая Нахмановна Шапира** сын – *brak imienia* (U 1872, 70);
- e. imię + nazwisko ojca + imię + patronim matki:
Шейма Минес жена его **Хая Лейбовна** сын умер без имени на 4 день от рождения (U 1872, 57) itp.

Zasługuje na uwagę nominacja kobiety w różnych aktach urodzeń jej liczne potomstwa. Imiona oraz pozostałe człony pełnej nazwy osobowej występują w różnych postaciach, ponieważ w metrykach rosyjskich mniejszą wagę przywiązywano do poprawności nazw osobowych matek. Przy nominacji wieloimiennej często wpisywano tylko jedno imię, któremu w jednej metryce towarzyszył patronim syntetyczny urobiony zwykle od skróconej postaci imienia, w innej dodane było jeszcze nazwisko, por.:

Абрам Лейзорович Сакольски **Гитла Сроелиовна** сын Лейб (U 1857, 16); *Абрам Лейзорович Сакольски* **Гитла Сроловна Кон** дочь Пешка (U 1856, 3);

W metrykach pozostałych dzieci występują dwa imiona, przy czym dodatkowe informacje – patronim i nazwisko rodowe kobiety pojawia się tylko w jednej z metryk:

Абрам Лейзорович Сокольски жена его **Лея Гито** сын Мовио Давид (U 1864, 71); *Абрам Лейзорович Сокольский* **Гитель Леа Сроловна Преновицкий** сын Сроль Лейб (U 1861, 65).

Podobnie w metrykach innych rodzin:

Абрам Вольфович Столяр портной жена его **Фейгля Копелевна** сын Сроль (U 1874, 54); *Абрам Вольфович Столяр* жена его **Фейга Итка** дочь Мериам (U 1869, 39);

Należy podkreślić, że patronimy kobiet często urabiano od różnych imion ojca, por.: *Айзык Вольфович Баф* лавочник жена **Иоха Ариовна** сын Азриель-Шлиома (U 1874, 48); *Айзык Вольфович Баф* лавочник жена его **Яха Лейбовна** сын Иосель (U 1871, 85); *Айзык-Бер Вольфович Баф* лавочник, жена его **Иоха Ариовна** сын Рахмиель (U 1872, 93); *Борух Ноахович Лифшиц* из г. Волковыска жена **Баша Гершовна** сын Исаак (U 1875, 29); *Борух Ноахович Липшиц* купец жена **Баша Берелиовна Фрейденберг** сын Герш (U 1874, 53); *Борух Ноахович Липшиц* купец, жена **Баша Берковна** дочь Мериам (U 1872, 60); *Борух Ноахович Липшиц*

из м. Волковыск жена его Баше дочьерью 2-ой гильдии Купца Герша Фрейденбурга из г. Белосток сын Абрам (U 1866, 37).

Takie zamieszanie do metryk urodzeń w wielu wypadkach w okresie panowania rosyjskiego wprowadzano celowo. Dotyczyło to głównie chłopców. W ten sposób rodzice starali się w przyszłości uchronić syna przed uciążliwą służbą wojskową.

Reasumując, w aktach urodzeń dzieci kobieta zawsze jest wymieniana na drugim miejscu, po mężu. W metrykach z Tykocina, sporządzanych w języku polskim informacja dotycząca matek jest precyzyjna: zawiera imię/imiona i nazwę rodową, np. *Mnucha Leja z Litmanowiczow, Małka z Chaimowiczow, Sora z Eliaszwowiczow* itp. (Tykocin, U 1826, 1-3). Metryki tykocińskie rejestrują bardzo istotną informację: zarówno dzieci jak i osoby dorosłe niezależnie od płci zawsze identyfikowano za pomocą imienia i patronimu, który był formacją żywą, urabianą dla każdego członka społeczności żydowskiej od imienia ojca, por.: ojciec: *Mojzko Meyer Chaimowicz* – syn: *Abram Abel Moszkowicz* (U 1827, 1). Patronim głowy rodziny w liczbie mnogiej dowodzi, że pełnił on w owym czasie funkcję nazwiska całej rodziny, a więc obejmował dzieci i żonę. Zestawienie tykocińskich aktów urodzeń dzieci z alfabetycznymi skorowidzami wykazało, że w pierwszej połowie XIX wieku w większości wypadków rodzina posługiwała się już nazwiskiem. W skorowidzu zapisywano imię/imiona dziecka i jego nazwisko, por.: ojciec: *Herszko Meierzohn* – syn: *Szmoył Mejersohn* (U 1827, 2); ojciec: *Szloma Josielowicz Raygrodowicz* – córka: *Bejla Rajgrodowicz* (U 1827, 6); ojciec: *Mordchay Zuskowicz Perłowicz* – syn: *Moszko-Hersz Perłowicz* (U 1827, 3) itd.

W rosyjskich aktach urodzeń jest znacznie większa różnorodność form odnoszących się do kobiety-matki. Materiał źródłowy z Białegostoku pokazuje, że identyfikacja dzieci przedwcześnie zmarłych w białostockich aktach urodzeń nie była uporządkowana. Zdecydowanie ważniejszą rolę odgrywała nazwa osobowa ojca. Jeśli rodzice posługiwali się nazwiskiem, także dziecko było nim obejmowane. Z upływem czasu coraz częściej w aktach urodzeń pojawiała się pełna nazwa osobowa matki składająca się, zgodnie z rosyjskim zwyczajem nazewniczym, z imienia + patronimu + nazwiska rodowego, np.: *Гитла Сроловна Кон*.

W aktach zgonu zwraca uwagę identyfikacja dzieci w kontekście antropimii rodziców. W tym typie dokumentów także należy wyodrębnić dwie grupy dzieci:

1. niemowlęta, dzieci starsze i młodzież;
2. dzieci martwo urodzone i noworodki.

W metrykach pierwszej grupy dzieci identyfikacja zmarłej osoby jest pełniejsza, co jest w pełni zrozumiałe, ponieważ starsze dzieci i młodzież funkcjonowały już w społeczeństwie na zasadzie pełnoprawnych jego członków. Posiadały pełną nazwę osobową: imię – patronim – nazwisko. W metrykach tykocińskich nie ma większej różnicy między aktami zgonów dorosłych osób a świadectwami zgonów dzieci i młodzieży. W obu wypadkach informacja dotycząca zmarłej osoby jest precyzyjna: zawiera imię/imiona zmarłego, jego patronim i nazwisko, jeżeli rodzina nim się już posługiwała, por.:

...umarł Dawid Izraelowicz Wyrobnik w Tykocinie zamieszkały lat sześćdziesiąt ośm mający, syn Izraela y Chany Małżonkow Leybowiczow z Tykocina ... o zejściu Dawida Izraelowicza znaczy... (Z 1827, 11); ...umarł Herszko Haimowicz w Tykocinie przy rodzicach zamieszkały lat cztery mający syn Chaima y Sory Małżonkow Markowiczow z Tykocina ...o zejściu Herszka Chaimowicza znaczy... (Z 1827, 14); umarła Szeyna Ablowna lat trzy mająca córka Abła y Ryfki Małżonkow Oziyowiczow z Tykocina ... o zejściu Szeyny Ablowny znaczy... (Z 1827, 16).

W dokumentach sporządzonych w zaborze rosyjskim wpisy dotyczące dzieci i młodzieży są uboższe w informacje. Nie jest w nich podany wiek zmarłego dziecka, stosuje się natomiast różnego rodzaju określenia:

– w stosunku do niemowląt: младенец мужского/женского пола, ребенок / ребенка, ребеничи:

Мало Ребионици дочь Ария Фарбштейна из г. Белосток (Z 1863, 58); Ребенка Хаша дочь Сроля Велера (Z 1866, 106);

– w stosunku do dzieci starszych: мальчик/девочка, девченка:

Девочка Рохля Лея, дочь отставного рядового Шмуеля Гаркевича (Z 1876, 29); Девченка Хана Фрейда дочь Мовши Нетупскаго (Z 1867, 37); Девченка Цирка дочь Фроима Бергера (Z 1867, 38); Мальчик Хаим Аронович Кац (Z 1870, 10);

– w stosunku do młodzieży: холост/ девица, девушка itp.:

Холост Ицко сын Солдат Абрама Готлиба (Z 1866, 113); Холост Лейб (Z 1866, 45); Холост Рахмил сын Геце Геремайза из г. Белостока (Z 1865, 28); Холост Зундель Левин (Z 1870, 9); Девица Чипе Генаховна Коведа (Z 1864, 10); Девицы Хана Эстер дочь Абраша из м. Кринок (Z 1864, 6); Девица Лея Мелеровна (Z 1866, 83); Девушка Эстер Мовшовна Фарбштейн (Z 1873, 47);

Przytoczony materiał ilustracyjny świadczy o pomijaniu w aktach zgonu dzieci i młodzieży w zapisach rosyjskich danych osobowych matki. Wszegobecny jest natomiast patronim. Występuje albo w formie syntetycznej z słowiańskim sufiksem patronimicznym -owicz (formy męskie) i -owna, rzadziej

-owa (formy żeńskie): Ребенка Тауба Янкелиовна Ельбаум (Z 1872, 52) lub analitycznej, nawiązującej do rodzimego lub polskiego zwyczaju nazewniczego: Ребенка Шифра дочь Сроля Фрадеса (Z 1866, 88). Zdarza się, że są to formy nieodmiennie: Ребенок Мера дочь Вольф Юзик (Z 1865, 42). Nazwa osobowa ojca, patronim i jego nazwisko są na tyle ważne dla urzędników rosyjskich, że w akcie zgonu dziecka nieślubnego zamiast nazwy osobowej matki jest krótka adnotacja, że nieznanne jest imię i nazwisko ojca: Незаконно рожденная Сора отчества и фамилии неизвестно (Z 1875, 21).

W metrykach dzieci drugiej grupy, tj. dzieci martwo urodzonych i zmarłych noworodków informacje dotyczące dziecka są jeszcze bardziej skąpe. Brakuje w takich aktach nie tylko imienia dziecka lecz także i odniesienia do matki dziecka. Najczęstsze wpisy zawierają jedynie dane osobowe ojca i nie zawsze jest to kompletny antroponim, por.:

Ребенок без имени от Бышки Каплана; Ребенок без имени от Израеля Месонжника (Z 1872, 2); мертворожденная дочь от Хаима Вольфа Фридензона из г. Тыкочин (Z 1866, 119); Нейфел из Шмуел Гелиер (Z 1857, 29); Неживо рожден женски пола дочь Лейба Сувальски из г. Белосток (Z 1863, 19); новорожденное от Арона Кермана (Z 1867, 28); Мертво рожденный мужескаго пола сын Хайма (Z 1864, 20);

Antroponimia obojga rodziców pojawia się w tego rodzaju dokumentach bardzo rzadko. Zazwyczaj są to imiona ojca i matki oraz nazwisko w liczbie mnogiej, por.:

Ребенок без имени от Мовши Рохли Блоштернов; Ребенок без имени от Меера и Етли Гутманов (Z 1872, 3);

Brak odniesienia do ojca występuje tylko w metrykach zgonu dzieci nieślubnych, por.:

мертворожденный еврейкою Лея Дрекелер от кого неизвестно (Z 1868, 43); мертворожденный от еврейка Мериам Сошциске (Z 1868, 55); Незаконно рожденный ребенок без имени от Еврейки Пешы Абрамовой (Z 1874, 39); Незаконно рожденная Ребенка от девицы Бейли из Соколки (Z 1872, 36);

W metrykach sporządzanych w języku rosyjskim występuje pewna prawidłowość. Akta urodzeń dzieci martwo urodzonych i zmarłych wkrótce po urodzeniu znacznie częściej niż akta zgonów zawierają nazwy osobowe obojga rodziców.

Między zapisami białostockimi a tykocińskimi widać wyraźną różnicę. Metryki z Tykocina mające formę narracyjną, zawierają pełny antroponim dziecka, który składa się z imienia – syntetycznej formacji patronimicznej –

nazwiska oraz informację o wieku zmarłego dziecka i jego miejscu zamieszkania. Oprócz tego w metryce zgonu umieszczano formułę analityczną X syn/córka Y i Z. Wprawdzie formuła identyfikacyjna kobiety – matki dziecka nie zawsze była pełna, to w odróżnieniu od zapisów rosyjskich matka jednak była wymieniana w dokumencie. Formuła identyfikacyjna zawsze zawierała jej imię, któremu mógł towarzyszyć także patronim lub inne określenia odcowowskie. W ten sposób zmarłe dziecko było traktowane jak istota posiadająca osobowość prawną, porównajmy niektóre zapisy: „...*umarł Abram Chackilewicz Frideberg w Tykocinie przy Rodzicach zamieszkały lat 6 mający... syn Chackiela y Lei Małżonkow Herszkowiczow z Tykocina...*”; „...*umarła Szeyna Peltyasowna przy rodzicach w Tykocinie zamieszkała 1,5 roku mająca, córka Peltyasa y Alyaszki Małżonkow Szlomowiczow Zabelowiczow z Tykocina...*” (Księga Aktów Śmierci. Sąd Pokoju Powiatu Tykocińskiego w Województwie Augustowskim 1827, akt nr 3 i nr 10).

Akta zgonu dzieci i młodzieży sporządzane zarówno w Białymstoku jak i Tykocinie świadczą o równym traktowaniu dzieci obu płci. Różnice dotyczą jedynie stosunku urzędników do matki dziecka. Metryki zgonu z Tykocina zawierają szczegółowe informacje o obu rodzicach. Metryki zgonu sporządzane przez urzędników rosyjskich dane osobowe matki traktują marginalnie. Wskazywana jest w nich zawsze przynależność do ojca. W metrykach zgonu noworodków i dzieci martwo urodzonych matka najczęściej jest zupełnie pomijana. Wyłącznie imię matki, jej patronim, nazwisko lub formacje matronimiczne pojawiają się w aktach zgonu w sytuacjach wyjątkowych, zazwyczaj dotyczy to dzieci nieślubnych, np.:

Незаконнорожденный ребенок Абрам от девицы Алты Копейкиновой (Z 1872, 36); Незаконнорожденный ребенок Мордхель, мать его солдатская вдова Бейля Ента Козляк (Z 1876, 15); Незаконно рожденный ребенок Девицею Ханюю Абрамайтес по имени Сроль (Z 1873, 12); Подкидыш женского пола находящаяся на воспитании Кейли Рохли (Z 1872, 16);

W pozostałych aktach stanu cywilnego (urodzeń, ślubów i rozwodów oraz zgonów osób dorosłych) nazwy osobowe kobiet występują już regularnie, chociaż czasami ograniczają się tylko do imion. Nazewnictwo osobowe dziewczynek i niezamężnych kobiet żydowskich umieszczano w kontekście antroponimii ojca zgodnie z formułą X córka Y, zaś antroponimie kobiety zamężnej dodatkowo także w kontekście antroponimii męża. Materiały źródłowe dostarczają wielu informacji o wpływie na rodzimy żydowski sposób nominacji kobiety zwyczaju nazwicznego kraju osiedlenia. Chodzi przede wszystkim o zamianę rodzimych analitycznych formuł patronimicznych typu X córka Y

formacjami syntetycznymi, tworzonymi na wzór formuł identyfikacyjnych kraju osiedlenia oraz identyfikację kobiety w kontekście antroponimii męża poprzez użycie syntetycznych formacji andronimicznych. Wraz z utrwalaniem się w Europie nazwiska dziedzicznego kobieta żydowska jest obejmowana nazwiskiem ojca, a następnie męża. Od tych podstawowych norm identyfikacyjnych w analizowanych dokumentach jest wiele odchyień. W wielu wypadkach zależą one od charakteru dokumentu.

Najbardziej wiarygodne powinny być akta zgonów kobiet, dotyczą bowiem indywidualnej osoby. Ale i w tym wypadku bardzo często identyfikacja kobiety odbywa się w szerokim kontekście powiązań rodzinnych. Pod tym względem przodują metryki tykocińskie. Ze względu na swój narracyjny charakter dostarczają wielu dodatkowych informacji o zmarłej kobiecie: czyją była żoną, matką, córką, kogo osierociła itp. Porównajmy najbardziej charakterystyczne zapisy informujące o przyjętej w konkretnym środowisku formule identyfikacyjnej:

1. imię/imiona + andronim na bazie imienia męża:
...umarła Chana Azykowiczowa w Tykocinie przy mężu zamieszkała, lat 26 mająca corka Wolfa y Blumy Małżonkow Kiwowiczow z Tykocina. Zostawiła po sobie owdowiałego męża Azyka Abelowicza Goniądzkiego... o zejsciu Chany Azykowej... znaczy Azyk Abelowicz Goniądzki, Szapsa Herszkowicz (w Regestrze: Chana Ajzykowiczowa) (Tykocin 1827, 7); ...umarła Chana Wigdorowa wdowa w Tykocinie zamieszkała (70 lat)... córka Arona y Blumy Małżonkow Berkowiczow z Tykocina... o zejściu Chany Wigdorowej...(Tykocin 1827, 23); Stawili się Zelman Moszkowicz Krukowski Czapnik y Izrael Michlowicz Brym Szkolnik... umiała Krosa Zelmanowa w Tykocinie zamieszkała (l. 45), Corka Michla y Małki Małżonkow Leybowiczow z Lewartowa. Zostawiwszy po sobie Męża Zelmana Moszkowicz Krukowskiego... o zejściu Krosy Zelmanowej (w Regestrze: Krosa Zelmanowa) (Tykocin 1827, 29);
2. imię/imiona + andronim na bazie imienia męża oraz nazwisko męża:
...umarła Basia Wolfowa Pajewska (l. 40)...corka Jankiela y Beyli Małżonkow Kiwowiczow z Tykocina zostawiwszy po sobie owdowiałego męża Wolfa Pajewskiego...o zejściu Basi Wolfowej – Akt znaczy J.M.Brym... (w Regestrze: Basia Pajewska) (Tykocin 1827, 27);
3. imię/imiona + formacja przynależnościowa na bazie patronimu ojca:
...umarła Olka Herszkowiczowa Wyrobnica w Tykocinie zamieszkała, lat 36 mająca, corka Szmoyła y Sory Małżonkow Herszkowiczow z Tykocina... o zejściu Olki Herszkowej... (Tykocin 1827, 6);
4. imię/imiona + patronim na bazie imienia ojca:
umarła Mirka Leybowa wdowa (l. 48) corka Lejby y Małki Pinchesowiczow

Małżonkow z Tykocina zostawiwszy po sobie corkę Małkę y syna Leybkę lat 15 mając.... O zejściu Mirki Leybowey wdowy... (Tykocin 1827, 74).

Młodsze metryki z okresu administracji rosyjskiej dostarczają informacji o funkcjonowaniu nazewnictwa osobowego kobiet w zaborze rosyjskim. W metrykach zgonu sporządzanych w formie tabelarycznej jest znacznie mniej dodatkowych określeń indywidualizujących kobietę, jednak i w nich panuje duża dowolność i różnorodność nominacyjna. Niewątpliwie przeważają wpisy z podstawową nazwą osobową kobiety: jej imieniem i patronimem. W młodszych dokumentach regularnie pojawia się również nazwisko. Nie brakuje jednak zapisów niepełnych: tylko imię/imiona, imię z miejscem zamieszkania lub urodzenia itp., por.:

1. Imię/imiona + nazwisko:
Елька Рива Ротенберг (Z 1860, 29); *Гитля Блехер* (Z 1871, 54); *Малка Эфрос* (Z 1866, 84);
2. Imię/imiona + patronim syntetyczny:
Пае Ионовне (Z 1846, 27); *Либа Абрамовна* (Z 1867, 32);
3. Imię/imiona + patronim syntetyczny + nazwisko:
Хая Роха Лейбовна Шмаес (Z 1846, 27); *Двора Гершовна Мейтес* (Z 1846, 28); *Хая Аронова Тикоцкий* (Z 1858, 29); *Дейха Михеловна Заблудовска* (Z 1859, 13); *Девченка Хая Лейбовна Гершигорн* (Z 1874, 36);
4. Imię/imiona + patronim syntetyczny + nazwisko rodowe z sufiksem -owa:
Девица Рейна Янкеловна Кацова (Z 1861, 14);
5. Imię/imiona + patronim syntetyczny na bazie imienia i nazwiska rodowego:
Рохла Сроловна Сегаловна (Z 1846, 27);
6. Imię/imiona + patronim syntetyczny na bazie imienia z sufiksem -owna oraz nazwiska rodowego z sufiksem -owa + deskrypcja odmiejscowa:
Девушка Фейга Янкелиова Вейденбаумова из м. Хорощ (Z 1867, 20);
7. Imię/imiona + patronim analityczny + nazwisko:
Хая дочь Вигдера Файленбоуген (Z 1861, 35);
8. Imię/imiona + patronim syntetyczny + deskrypcja odmiejscowa:
Ханна Иоселиовна из м. Заблудова (Z 1846, 27); *Фрушка Гершковна из м. Городка* (Z 1846, 27); *Ханна Абрамовна из Хороща* (Z 1846, 28); *Девица Мейте Берелова из м. Василькова* (Z 1863, 39);
9. Imię/imiona + patronim syntetyczny + nazwisko w mianowniku lub formie nieodmiennej + deskrypcja odmiejscowa:
Сора-Бейля Ицковна Раутенберг из г. Свислоче (Z 1846, 27); *Хая Хаймовна Глух из Сураза* (Z 1856, 27); *Хая Фейга Шмулевна Курианска из Супрасля* (Z 1868, 33); *Дева Мнуха Цалелевна Липищ из г. Белостока* (Z 1876, 33);

10. Imię/imiona + patronim analityczny + deskrypcja odmiejscowa:
Девуцы Хана Эстер дочь Абраша из м. Крынок (Z 1864, 6); Эстер дочь Иосель из Бреста (Z 1861, 30);
11. Imię/imiona + patronim analityczny na bazie imienia + nazwisko w formie nieodmiennej + deskrypcja odmiejscowa:
Хая Лея дочь Меер Брон из Царства Польска г. Сувалки (Z 1861, 51);
12. Imię/imiona + patronim analityczny na bazie imienia i nazwiska w dopełniaczu + nazwa zawodu ojca + deskrypcja odmiejscowa:
девица Бейла Фрейда дочь Ицко Минеса портной из Белостока (Z 1861, 28);
13. Imię/imiona + andronim syntetyczny + nazwisko:
Цива Копелова Лев (Z 1856, 4); Чина Ицкова Шиф (Z 1856, 27);
14. Imię/imiona + andronim syntetyczny + nazwisko w dopełniaczu:
Черна Шептелиова Крацовскаго (Z 1857, 12);
15. Imię/imiona + andronim analityczny na bazie imienia i nazwiska męża:
Цина жена Генаха Мясника (Z 1868, 13);
16. Imię/imiona + andronim analityczny na bazie imienia męża i jego zawodu w formie nieodmiennej + deskrypcja odmiejscowa:
Хая Эстер жена Давид извозчик из Тыкочина (Z 1861, 71); Двоша жена Мендель гравер из Белосток (Z 1861, 70);
17. Etnonim + imię/imiona + andronim analityczny na bazie imienia i nazwiska męża:
Еврейка Юдис жена Абрама Пуна (Z 1873, 4); Еврейка Лея жена Дана Иерусалимскаго (Z 1866, 94);
18. Etnonim + imię/imiona + andronim analityczny na bazie imienia męża + deskrypcja odmiejscowa:
Еврейка Малка жена Шая из м. Высока (Z 1867, 27);
19. Etnonim + Imię/imiona + patronim syntetyczny:
Еврейка Сара Вольфовна (Z 1866, 82);
20. Etnonim + Imię/imiona + nazwisko:
Еврейка Малка Шлепак (Z 1871, 48); Еврейка Мария Кальвариска (Z 1866, 82); Еврейка Сима Симятицка (Z 1868, 43);
21. Etnonim + imię/imiona + deskrypcja odmiejscowa:
Еврейка Гита от м. Наровка (Z 1868, 41); Еврейка Гитле из Рикле (Z 1865, 2); Еврейка Маша Либа из города Волковыск (Z 1867, 25);
22. Etnonim + imię/imiona + nazwisko w formie r. m. :
Еврейка Хая Пренский (Z 1866, 82);
23. Etnonim + imię/imiona + nazwisko w formie dopełniacza:
Еврейка Ханна Суражскаго (Z 1866, 105);

24. Etnonim + imię/imiona + andronim analityczny + nazwisko + deskrypcja odmiejskowa: Еврейка Баша жена Давида Лейбович из м. Орлие (Z 1864, 5); Еврейка Хава по мужу Лейбова Мальцберг из города Белостока (Z 1867, 7);
25. Etnonim + imię/imiona + nazwa zawodu, status społeczny itp. :
Еврейка Хана Хая Служанка (Z 1868, 46);
26. Etnonim + imię/imiona + nazwisko matronimiczne:
Еврейка Брайна Цынес (Z 1868, 45);
27. Etnonim + imię/imiona + patronim + andronim + nazwisko:
Еврейка Хана Рохля Иоселиовна по мужу Ицкова Флейшер (Z 1872, 34);
28. Etnonim + imię/imiona + andronim analityczny + deskrypcja odmiejskowa:
Еврейка Хинка по мужу Гилеля Дубинского из м. Орли (Z 1867, 5);
29. Etnonim + andronim analityczny:
Еврейка жена Янкеля Бараковского (Z 1873, 5); itp.

Różnorodność nominacyjną kobiet odnotowują również pozostałe typy akt stanu cywilnego. W aktach ślubów z 1835 i 1846 roku natrafiamy na wpisy, w których kobieta jest wymieniana:

1. tylko z imienia/imion:
Шмуль Герш Меуиц з Лейо Рейзлио; Вольф Лейбович Суразский с Эстер; Абрам Герш Зельманович Пуп с Хайо Бейлио; Абрам Иосель с еврейко Соро; Ицко Беркович Лин с Соро (Ś 1835, 3-6);
2. imienia/imion + patronimu:
Лезер Янкелиович Бручек з Ханю Дворо Ицковно (Ś 1835, 2);
3. imienia/imion + patronimu + nazwy miejscowej:
Вдовец Янкель Мортко Фрейдичкес и Сора Ицковна из г. Кнышина (Ś 1846, 17);
4. imienia/imion + patronimu + nazwiska:
Копель Гершович Левин из г. Гонондзи Фрейда Лея Цалеловна Бляхар; Холост Ицко Сралиович Лилшейн, девица Малка Бейраховна Бараиш (Ś 1846, 17);
5. imienia/imion + nazwiska:
Местечка Цехановца еврей Лейб Янкелиович Фукс с здешнею еврейко Бейлио Леиберг; м. Сокольки Хонон Шлиомович Соколин с Эстеро Гутман (Ś 1835, 3);
6. imienia/imion + matronimu:
Лейба Ицкович с Эстер Фрейдово (Ś 1835, 6) itp.

Przytoczony powyżej materiał źródłowy świadczy o niezwykle bogactwie wszelkiego rodzaju formuł identyfikacyjnych kobiety żydowskiej w XIX wieku, co wskazuje na niezakończony proces stabilizacji nazwiska dziedzicz-

nego wśród ludności żydowskiej. Wprowadzie narzucony przez urzędników carskich trójczłonowy system nominacyjny: imię + patronim syntetyczny + nazwisko w dużym stopniu wymuszał porządkowanie systemu antroponimicznego Żydów, lecz u schyłku XIX wieku wciąż obserwuje się duży chaos w aktach stanu cywilnego. Materiały źródłowe wyraźnie wskazują na zmaganie się w nominacji kobiet dwóch opcji: tradycji żydowskiej i tradycji kraju osiedlenia. Niewątpliwie najważniejszym był ród, z którego wywodziła się kobieta. Najstarsza formuła identyfikacyjna mająca zakorzenienie w tradycji żydowskiej X córka Y zachowuje swoją ważną pozycję w rozwijającym się pod wpływem obcych kultur systemie antroponimicznym Żydów podlaskich. Obok tradycyjnej analitycznej formuły patronimicznej: X córka Y (Хая дочь Вигдера) w dokumentach sporządzanych w języku polskim mamy formację rozszerzoną: X córka Y i Z (Chana corka Wolfa y Blumy Małżonkow). Na bazie tej typowo polskiej analitycznej formuły identyfikacyjnej zaczyna kształtować się zwyczajowe nazwisko patronimiczne obejmujące nie tylko dzieci, lecz także i żonę, dla kobiety tworzone za pomocą formantu -owa, -ina, na wschodzie też -icha/-ycha.

Aby takie nazwisko mogło się ukształtować, społeczność żydowska musiała pod wpływem otaczającej ludności słowiańskiej przejąć zwyczaj tworzenia syntetycznych formacji patronimicznych. Materiały źródłowe pokazują, że jeszcze w XIX wieku ten proces jest żywy i niestabilizowany. Świadczą o tym właśnie formacje patronimiczne kobiet. Niewątpliwie przeważają już poprawne formy odojcowskie z typowym dla słowiańskiej antroponimii żeńskiej sufiksem -owna/-ewna, lecz obok nich funkcjonują również patronimy tworzone za pomocą sufiksu -owa, który w tradycji polskiej był zarezerwowany dla form andronimicznych. Szczególnie uwidacznia się to w metrykach zgonu dzieci i młodzieży. Obok form patronimicznych na -owna/-ewna: девченка Хана Лейбовна Гершгорн (Z 1874, 36) mamy zapisy: Девица Мейте Берелова из м. Василькова (Z 1863, 39); Девушка Фейга Янкелиова Вейденбаумова из м. Хорощ (Z 1867, 20); Девченка Итка Хаим Лейзерова Балкерова (Z 1868, 2). Czasami obie te formy występują obok siebie, przy czym patronim utworzony na bazie imienia przybrał poprawną formę z punktu widzenia słowiańskiej tradycji nazewniczej, natomiast od nazwiska ojca dla córki utworzono formę patronimiczną za pomocą sufiksu -owa: Девченка Хана Израелиовна Ташманова (Z 1867, 24);

Drugi bardzo ważny aspekt rozwoju antroponimii żeńskiej obejmuje problem nominacji kobiety w stosunku do męża. Wiele zapisów w aktach stanu cywilnego poświadcza, że i w tym wypadku na żeńską antroponimii żydowską oddziaływał zwyczaj nazewniczy ludności słowiańskiej. Kobieta w różnych

kulturach przez całe stulecia żyła w cieniu mężczyzny. Głową rodziny był ojciec, więc i nazewnictwo osobowe córki, poza imieniem, rozwijało się w ścisłym związku z jego osobą. Po wyjściu za mąż sytuacja kobiety ulegała zmianie. Do relacji ojciec – córka dołączyła relacja mąż – żona. Wiele aktów stanu cywilnego poświadcza, że starano się w wypadku nazewnictwa kobiecego uwzględnić oba aspekty: wskazywano na związek kobiety z rodem, z którego się wywodziła podkreślając jednocześnie związek z mężczyzną, z którym tworzyła nową rodzinę. Stąd bardzo często wprowadzano do metryk, z jednej strony formuły andronimiczne, z drugiej zaś – rozbudowane formuły patronimiczne, por.: *Basia Wolfowa Pajewska... córka Jankiela y Beyli Małżonkow Kiwowiczow z Tykocina zostawiwszy po sobie owdowiałego męża Wolfa Pajewskiego* (Tykocin 1827, 27); *Ента жена Фишеля дочь Янкеля Шухмахера* (Z 1868, 23); *Еврейка Хана Мовшовна Белар по мужу Лейзеровна Косовска* (Z 1867, 19).

Andronimy tworzone na bazie imienia męża zgodnie z panującym na Podlasiu zwyczajem nazewniczym:

- a. syntetyczne za pomocą formantu –owa:
Rochla Herszkowa (Z Tykocin 1827, 41), *Хайка Шломова* (Z 1856, 12), *Хинка Кивелова* (Z 1858, 33) itp.;
- b. syntetyczne za pomocą formantu -owna:
...по мужу Лейзеровна Косовска (Z 1867, 19)
- c. analityczne:
Хана Хая жена солдата Шолима Грибока (Z 1863, 16).

Źródła:

- Akta stanu cywilnego Okręgu Bożniczego w Białymstoku 1835-1877: U: urodzenia; Ś: śluby; Z: zgony.
- Tykocin. Księga Aktów Urodzeń i Śmierci. Sąd Pokoju Powiatu Tykocińskiego w Woiewodztwie Augustowskim, vol. 1, 1a za lata 1826, 1827, 1828, 1830, 1833. / Archiwum Państwowe w Białymstoku/.